

Тулешова Ұ.Ж.

**Батыс пен Шығыс
өркениеттеріндегі идеалды
қоғам түсінігі (Аристотель мен
әл-Фараби көзқарастарын
талдау негізінде)**

Әлеуметтік ғылымдарда Батыс пен Шығыс түсініктері, олардың өзіне тән ерекшеліктері мен айырмашылықтары, біріне-бірі қарсы сипатқа ие болуы үнемі өзекті болып тұратын мәселе. Бұл екі қоғамның дүниетанымдық, мәдени және әлеуметтік түсініктері ғасырлар бойы дами отырып, бүгінгі таңдағы кейпінде қалыптасты. Берілген мақалада біз жалпы адами қоғам үшін маңызды қоғамдық қатынастардың сипаттамаларын осы айтылған өркениеттер тұрғысында қалай жасалғандығына, Батыс философиясының атасы деп танылған ғалымы Аристотель мен Шығыстың ғұламасы әл-Фараби идеяларын талдай отырып, тоқталамыз. Идеалды қоғам мәселесі күні бүгінге дейін көптеген философтар мен ғалымдардың назарын аударатын үлкен проблема. Әсіресе, қазіргі көпсипатты қоғамда қоғамдық қатынастардың дамуы шарықтау шегіне жетті деп айтса да болады. Қазіргі замандық қоғамда адам өміріндегі мемлекет рөлі, адами қоғамның дамуы, қалалардың дамуы сияқты көкейкесті мәселелер тарихи контекстінде аталмыш проблемаға назар аударуды талап етіп отыр. Осы тұрғыда ұлы философтардың жасаған тұжырымдары мен көзқарастары әлі де өз құндылығын жоғалтпағанын байқаймыз.

Түйін сөздер: қоғамдық қатынастар, идеалды қоғам, мінсіз мемлекет, өркениет, қоғамның даму процесі.

Tuleshova U.Zh.

**The concept of ideal society
in the West and the East
civilizations (Basing on Aristotle
and Al-Farabi ideas)**

In social sciences the concept West and East with features and distinctions inherent in them, the contradicting characteristics are always an actual problem. Before taking a modern form, world outlook, cultural and social representations of these two societies have had many centuries and transformations. In this article is considered the characteristics of the public relations which have developed in different civilizations on the basis of advanced views of Aristotle who is recognized as the father of philosophy and the great scientist of the East – Al-Farabi, which have importance for whole humankind. Ideal society is the main issue, attracting attention of many philosophers and scientists up to nowadays. Especially in modern multipeccular society it is possible to assume that development of the public relations reaches own peak. Now such problems of society as a role of the state in life of a modern person, development of moral society, development of the cities demand research in a historical context. Thus, it is easy to notice that opinions and conclusions of great thinkers still haven't lost the relevance.

Key words: public relations, ideal society, ideal state, civilization, development of society.

Тулешова Ұ.Ж.

**Понятие идеального
общества в цивилизациях
Запада и Востока (на основе
анализирования взглядов
Аристотеля и Аль-Фараби)**

В социальных науках понятия Запад и Восток с присущими им особенностями и различиями, противоречащими характеристиками являются всегда актуальной проблемой. Прежде чем приобрести современный свой вид, мировоззренческие, культурные и социальные представления этих двух обществ пережили много веков и соответственно трансформаций. В данной статье рассматриваются важные для человеческого общества в целом характеристики общественных отношений, сложившихся в разных цивилизациях на основе передовых взглядов признанного отцом философии Аристотеля и великого ученого Востока – Аль-Фараби. Идеальное общество является главным вопросом, привлекающим внимание многих философов и ученых и по сей день. Особенно в современном многосвойственном обществе можно предположить, что развитие общественных отношений достигло своего пика. В настоящее время такие проблемы общества, как роль государства в жизни современного человека, развитие нравственного общества, развитие городов, требуют исследования в историческом контексте. Таким образом, нетрудно заметить, что взгляды и заключения великих мыслителей не утратили свою актуальность и в наши дни.

Ключевые слова: общественные отношения, идеальное общество, идеальное государство, цивилизация, процесс развития общества.

**БАТЫС ПЕН ШЫҒЫС
ӨРКЕНИЕТТЕРІНДЕГІ
ИДЕАЛДЫ
ҚОҒАМ ТҮСІНІГІ
(Аристотель мен
әл-Фараби
көзқарастарын талдау
негізінде)**

Батыс және Шығыс өркениеттері қоғамдарының қалыптасуына мүлдем өзгеше тарихи үрдістер ықпал еткен. Әрқашанда бұл екі өркениет біріне бірі қарсы қойылып, олардың қоғамдық түсініктері әртүрлі бағытта да дамып отырған. Дегенмен, Батыс пен Шығысты біріктіретін түсінік бар. Ол – идеалды қоғам. Екі әлемнің ғұлама ғалымдары, ұлы философтары Аристотель мен әл-Фарабидің жасаған тұжырымдары, идеалды қоғам туралы, оның құндылықтары мен оны қалыптастыру жолдары жайлы көзқарастарын ұрпаққа қалдырып, ол пікірлер қазірге дейін өзектілігін жоғалтпай, адам қоғамын мейлінше дұрыс әрі адами құндылықтар негізінде қалыптастыру мақсатында жаңа қоғам құруда негіз бола алады.

Әл-Фараби адамдық қоғамның және жалпы адамзаттың өзіне тән қасиеттері жайлы мәселеге көп тоқталған және өзінің осы тақырыпқа байланысты концепциясының негізін Аристотель идеяларынан қалаған. Аристотельдің жазуы бойынша: «Осы қасиет адамдарды басқа тірі жандардан өзгешелейді: тек адам ғана мейірімділік пен зұлымдық, әділеттілік және әділетсіздік сияқты т.б. түсініктерді қабылдауға қабілетті. Ал осының жиынтығы отбасы мен мемлекеттің негізін қалайды» [1]. Ал әл-Фараби осы мәселе жайлы жазғанда негіз етіп іс-әрекет санасын алып, оны адамның әрекетіндегі, жұмысындағы саналы күш ретінде қарастырған. Әл-Фарабидің көзқарасында ол мынадай сипат алады: «Саналы күшке сәйкес адам табиғатынан адам болып қалыптасады. Ол өзінің мәнділігінен актуалды сана болмайды, ал басқа нәрселер актуалды сана есебінде саналы күшке айналады. Саналы күш басқа жануарларға берілмеген, оларда бұл күшті қиял күш алмастырады. Алғашқысының көмегімен адам жақсылық пен жамандықты ажырата алады» [2, 43 с.]. Әл-Фараби Аристотельден адамға тән саналы күш туралы идеяны алып, оны басқаша атаған және күрделендірген. Ғұлама ғалым саналы күш тек іс-әрекеттілік санасы есебінде ғана, ол кемелдікке жеткенде ғана көрініс табады деген, яғни негізгі ойды өз ойымен толықтырған десе де болады. Аристотель былай деп жазады: «Сонымен мемлекет кез келген адамның табиғатынан бұрын өмір сүреді, сондықтан жеке адам оқшауланып қалғанда өз-өзімен бола алмайтындықтан, оның мемлекетке қатынасы кез келген бөліктің бүтінге қатынасындай».

Мұнда Аристотель адам мен қоғам арасындағы байланыс әрқашан қажет екені және жеке адам ешқашан қоғамсыз, бірлестіксіз өмір сүре алмайтын ажырағысыз екені жайлы айтады. Аристотельдің пікірінше, осындай қажеттіліктің негізінде мемлекет қалыптасады және сол адамзат қоғамының мүшесі оның бөлінбес құрамы болып табылады. Осы идея әл-Фараби тұжырымнамасында негізге алынып, мынадай түрде көрініс табады: «Адам өз іс-әрекетіндегі қажеттіліктеріне қол жеткізу және кемелдікке жету үшін бір жерге көптеген адамның бірігіп өмір сүруін керек ететін тіршілік иесіне жатады» [3, 78 р.]. Әл-Фараби адам мен қоғамның байланысының тығыздылығын негізге ала отырып, сол қоғамның қажеттіліктері мен мақсаттары бір болуы қажеттілігі туралы да ой салады.

Аристотельде адам қоғамы жайлы мынадай ойлар айтылған: «Бірнеше отбасыдан тұратын қоғам және тек аз уақыттық қажеттілік үшін ғана бірікпеген қоғам – ауыл. Ал бірнеше ауылдан құралған қоғам толықтай аяқталған және толықтай өзін өзі билеу жағдайына жетіп, өмір қажеттілігі үшін пайда болған мемлекет десе де болады» [4, 76 р.].

Әл-Фарабидің адамдардың белгілі бір қажеттілік негізінде бірігуі жайлы көзқарасын біз жоғарыда айтып кеттік, оның да негізгі идеясы Аристотельден қаланған. Ал Аристотельдің ауыл мен мемлекет бірлестігі жөніндегі ойын әл-Фараби саралап, өзі өмір сүрген қоғам талаптарына ыңғайландырып, былай деп айтып кетеді: «Қала кемелдіктің ең жоғарғы сатысында тұрады. Ауылдар, кварталдар, көшелер және үйлер толық емес қоғамдар. Кварталдар қаланың бөлшегі болады да, ауылдар қалаға қызмет етеді» [2, 58 с.]. Бұдан әл-Фараби қаланы мемлекет деп тұрған жоқ, Аристотельдегі мемлекет ол әл-Фараби концепциясындағы ұлы қоғам, яғни көптеген халықтардың жиынтығы. Бұл тұжырымда Фараби Аристотельден қоғамдастықтың кіші және үлкен болатыны жайлы, олардың толықтығы мен толық еместігі туралы ойды негіздеді. Аристотельдің бірнеше ауыл бірлестігін мемлекет десе де болады деген ойын, әл-Фараби біршама басқаша тұрғыда айтқан болатын. Әл-Фарабидің тұжырымына сәйкес, адамның абсолютті толық қоғамы халықтарға бөлінеді және халық қалаларға бөлінеді. Осы қағидасына сәйкес, ғұлама тағы да халықтардың бір-бірінен үш табиғи заттармен: адамгершілігімен, өзіне тән табиғи мінезімен және ойын жеткізу құралы – тілі арқылы ерекшеленеді деп таныған.

Аристотельдің айтуынша: «Мемлекет өз табиғатынан тіршілік етуші зат, және адам өз табиғатынан саяси тіршілік иесі, ал өз табиғатынан емес, кездейсоқ жағдайлардан пайда болғандар, мемлекеттен тыс өмір сүреді. Ол санасы жағынан толық дамымаған мақұлық немесе кемелденген адам» [1, 77 р.].

Бұл тұжырымда Аристотель тек саналы тіршілік иесі қоғам болып біріге алатыны туралы айтып отыр. Қарапайым табиғатынан адам болып туған тіршілік иесіне элеуметтік-саяси ортада өмір сүру қажеттілік болып табылады. Сондықтан да, адам – саяси тіршілік иесі. Себебі, адамға ғана саяси іс-әрекеттерге араласу қабілеті берілген.

Әл-Фарабидің танымы бойынша бұл негіз былай суреттеледі: «Тек адам ғана кемелді бақытқа жете алады. Себебі, оған ғана іс-әрекет санасы берілген. Сондықтан да, адам басқа тірі жандарға қарағанда саналы түрде бірлестік құрып, өздерінің мақсаттарының бір болуына әрекет жасайды және олар бұндай қоғамды керек етеді» [2, 71 с.]. Әл-Фараби бұл жерде антикалық философтан саналы адам үшін қоғам қажеттілігі маңыздылығын аңғарып отыр. Әл-Фарабидің ойлаған мемлекеті қиял негізінде пайда болғандықтан, ол бұндай қоғам игілік үшін еңбек етіп, оның мүшелері әрқашан бір-біріне көмек көрсетіп өмір сүретіндері жайлы айтқан.

Әл-Фараби өзінің саяси-элеуметтік тақырыбына жазған еңбектерінде мемлекетті, қоғамды билеушіге көп көңіл бөліп, ондай адамның қандай болуы керек жайлы жазған. Аристотель билеуші мен бағынушылардың жалпы сипатын мынадай түрде жасаған: «Билеу де, оған бағыну да қажеттілік қана емес, пайдалы да, және кейбір мақұлықтар туғанынан өзгешеліктерімен көрінеді. Олардың кейбіреулері табиғатынан бағынуға, басқалары – билеуге тағайындалғандай» [1, 82 р.]. Әл-Фарабидегі осы идеяның тұжырымдалуы мынадай: «Қала (мемлекет) тұрғындары бір-бірінен жетекшілік етуде және қызмет көрсетуде өздерінің туа біткен қасиеттеріне және тәрбиесіне байланысты асып түседі» немесе «Әрбір адам табиғатынан әр түрлі күштерге және әр түрлі қабілеттерге иелік етеді. Кейбір адамдар жетекшілік ету қабілетімен дарытылған, кейбіреулерінде мұндай қасиет болмағандықтан олар тек бағынушы бола алады» [2, 89 с.].

Аристотель өз ойында билеуші мен бағынушы болу туа біткен қасиет деп, және ол табиғатынан анықталатынын айтқан. Мысалы, оның ойынша құл туғаннан, табиғатынан құл және ол өз иесінің толықтай меншігі болып

саналады. Әл-Фарабиде де жалпы осы идея негізге алына отырып, билеуші мен бағынушы қасиеттері табиғаттан берілетін қасиеттер екенімен қоса, оларды жүре келе де үйренуге болады деген ой түйіндеген. Фараби еңбегінде бұл идея негізінен жетекшілік ету қабілеті мен бағыну қабілеті ретінде қарастырылады. Онда жетекшілік ете білген адам ондай қабілеті жоқ басқа тұлғаны осы іске үйрете алатыны жайлы және оны үйренген адам екінші билеуші бола алатыны жайлы да айтылады [5, 76 p.].

Аристотельдің билеу мен бағыну жайлы тағы мынадай қағидасы бар: «Тек бір жағы билеп, екінші жағы оған бағынғанда ғана белгілі бір жұмыс жөнінде әңгіме болуы мүмкін» [1, 98 p.]. Мұнда антикалық ойшыл бағынышты болудың маңызы зор екені жайлы ой тастап отыр. Себебі, егер ешкім ешкімге бағынышты болмаса, ешкім қалған қоғам мүшелеріне бағыт-бағдар көрсетпесе, қоғамның сиқы жоғалып кетеді, бұл қоғам қандай да бір мақсатқа қол жеткізулері мүмкін болмайды. Міне, философтың терең ойы осында. Ислам қоғамының саяси философы да мұны назардан тыс шығара қойған жоқ. Ол осы бір терең ойды негіз ете алып, өзінше көзқарастарымен дамытуға тырысты. Бұл пікірді әл-Фараби былайша тұжырымдады: «Әр түрлі индивидтердің әр түрлі қасиеттері туралы айтылғаннан, әр адам бақытты табу қасиетіне және ол үшін білуі керек мәліметтерге ие бола бермейді. Ол үшін оқытушы мен үйретуші қажет» [2, 67 с.].

Әл-Фараби өз еңбегінде қайырымды қала мен оған қарама-қарсы бірнеше қалалар, яғни мемлекеттер түрін көрсеткен. Ойшыл, саяси философтың көзқарасы бойынша ондай бірнеше қалалар болған. Әл-Фараби Аристотельден мемлекет жайлы түсінікті ала отырып, бірнеше мемлекет түрлерін қарастырады. Аристотельдің тұжырымы бойынша: «Мемлекеттегі элементтер бірдей емес; әрбір адам тән мен жаннан, ал жан зерде мен құмарлықтардан немесе жанұя ері мен әйелінен, ал меншік қожасы мен құлдан тұратыны сияқты мемлекет те осылардың бәрін де өз бойында ұстап, тағы да басқа бірдей емес элементтерді қамтиды. Осыдан міндетті түрде шығатын түйін: барлық азаматтардың ізгілігі біреу ғана бола алмайды» [3, 93 p.]. Осы бір иде-

яны негізге ала отырып, әл-Фараби мемлекеттерді адамдарының, яғни тұрғындарының ниеті мен ізгілігіне байланысты бірнеше түрге бөледі: қайырымды мемлекет және оған қарама-қарсы мейірімсіз мемлекеттер. Әл-Фараби ондай мемлекеттердің қоғамын бірнеше түрге бөліп, сол қоғамға байланысты мемлекеттің атауын айтады. Ондай мемлекеттер қатарына: Қала мен қоғам қажеттіліктер болатын; Қала мен қоғам айырбас болатын; Қала мен қоғам төмен деңгейде болатын; Даңққұмар қала мен даңққұмар қоғам болатын; Биліксүйгіш қала мен қоғам болатын; Коллективті мемлекеттер деп бөлген [5, 102-106 p.].

Аристотельге қарағанда мемлекеттер түрін әл-Фараби көбіне философиялық тұрғыда қарастырған. Оған қарамастан, мемлекеттің түрлері жөніндегі негізгі түйінде ол Аристотельдің ойымен келіседі. Мысалы, Аристотель өз еңбегінде үш мемлекеттің түрі жайында айтып өтеді. Ондағы әр қоғамның адамгершілігіне, еркіндігіне және ниетіне жекелей тоқталып сипаттап өтеді. Бұл мемлекеттер әл-Фарабидің мемлекеттерінің негізі болды. Айырмашылығы, грек қоғамында мұндай мемлекеттер өмір сүрген, ал әл-Фарабидегі мемлекеттер оның қиялынан туындаған қоғам мен мемлекет түрлері. Ұлы ғұламалар мүлдем басқа екі әлемде және әр уақытта өмір сүрді. Оған қарамастан, әл-Фараби негізгі қағидаларды «ұстазы» Аристотельден алды. Әлемнің «екінші ұстазы» өзінің саяси-әлеуметтік көзқарасын қалыптастыруда Аристотель еңбектерін шеберлікпен қолдана алды. Ол антика философынан ешқашан өзгермейтін, қанша ғасыр өтсе де құнын жоймайтын қағидаларды негіз қыла отырып, өзі өмір сүрген қоғаммен байланыстыра алды. Өзінен ғасырлар бұрын өмір сүрген және басқа әлеуметтік-саяси қоғамда тіршілік еткен саяси философтың идеясын саралай отырып, қажетті тұжырымдарды өзіне берік негіз ете алған әл-Фарабидің ұлылығын мойындамауға болмайды. Ондағы екі қоғамның біріктіріліп, түйін шығарылуы және саяси философиялық тұрғыда сипатталуы әл-Фарабидің саяси-әлеуметтік көзқарастарын баға жетпес мұраға айналдырады. Бұл – адамзат қоғамының игілігі үшін әлі де зерттеуді қажет ететін ұлы дүние деуге толық мүмкіндік бар.

Әдебиеттер

- 1 Kraut, R. Aristotle: Political Philosophy, Oxford University Press, 2002. – 251 p.
- 2 Аль-Фараби. Избранные трактаты / перевод с арабского. – Алматы: Ғылым, 1994. – 112 с.
- 3 Anagnostopoulos, Georgios, ed. A Companion to Aristotle. Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2009. – 157 p.
- 4 Majid Fakhry Al-Farabi: Founder of Islamic Neoplatonism: His Life, Works and Influence Washington: Oneworld Publications, 2002. – 168 p.
- 5 Abed, S. Aristotelian Logic and the Arabic Language in Alfarabi, Albany, NY: State University of New York Press. (A study on al-Farabi's use of Aristotle's works.), 1991. – 157 p.

References

- 1 Kraut, R. Aristotle: Political Philosophy, Oxford University Press, 2002. – 251 p.
- 2 Al-Farabi Izbrannye traktaty / Perevod s arabskogo. – Almaty: Gylym, 1994. – 112 s.
- 3 Anagnostopoulos, Georgios, ed. A Companion to Aristotle. Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2009. – 157 p.
- 4 Majid Fakhry Al-Farabi : Founder of Islamic Neoplatonism: His Life, Works and Influence Washington: Oneworld Publications, 2002. – 168 p.
- 5 Abed, S. Aristotelian Logic and the Arabic Language in Alfarabi, Albany, NY: State University of New York Press. (A study on al-Farabi's use of Aristotle's works.), 1991. – 157 p.